

**ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ
“СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ”**

**БАШКИРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

Башкирский государственный
УНИВЕРСИТЕТ

МЕЖДУНАРОДНА ИНТЕРНЕТ КОНФЕРЕНЦИЯ

“СЛАВЯНСКИТЕ ЕТНОСИ, ЕЗИЦИ И КУЛТУРИ В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ”

**По случай 10-годишнината от подписването на договора за сътрудничество
между Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий” и
Башкирския държавен университет, гр. Уфа**

МЕЖДУНАРОДНАЯ ИНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦИЯ

«СЛАВЯНСКИЕ ЭТНОСЫ, ЯЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ»

**Посвященная 10-летию подписания договора о сотрудничестве
между Башкирским государственным университетом и
Великотърновским университетом им. Святых Кирилла и Мефодия**

февруари – март 2012 г.

Андрей АНДРЕЕВ

(доктор, доцент в катедра "Нова и най-нова обща история",
ВТУ "Св. св. Кирил и Методий", България)

ЕПИСКОП АНДРЕЙ УФИМСКИ – СЪЗДАТЕЛ НА РУСКАТА КАТАКОМБНА ЦЪРКВА

Епископ Андрей Уфимский – создатель Русской катакомбной церкви

Статия проследжава състоянието на Руската православна църква след 1917 г. и представя в общи черти репресии, с които е била подложена от новата власт. Това е една от основните причини за създаването на подпольна структура – Руската катакомбна църква. Представена е историята на един от най-важните ѝ создатели и лидери – епископа Андрей Уфимски. Проследжава се борбата на неговите соратници и последователи за запазване на православно християнство в СССР. Судбата на епископа Андрей и на други лидери на катакомбниците е трагична. Повечето от оцелелите признават каноничния Святой Синод след 1945 г.

• • •

Двадесети век изправя Руската православна църква пред проблема с оцеляването си като институция. В хилядолетната ѝ история това става за втори път, след нашествието на монголите. Първата половина на XX в. съществено се различава от XIII в. Социалният катаклизъм от 1917 г. променя обществото и държавата като цяло. На власт идва партията на болшевиките, изповядваща агресивен атеизъм. Борбата срещу религията е основен постулат в комунистическата идеология. Срещу Православната църква се изправя държавата, която си поставя за цел премахване на влиянието на Църквата и в крайна сметка унищожаването на самата духовна институция. Това е политика, следвана до началото на Втората световна война, когато ред причини налагат преразглеждането на тази политика и заменянето ѝ с тотален контрол върху Църквата, духовенството и вярващите.

Репресиите на новата власт започват непосредствено след октомврийския преврат от 1917 г. Смъртта на патриарх Тихон (1925) изцяло развързва ръцете на властите. До този момент се наблюдава, макар и слабо и по принуда, съобра-

зване с международния авторитет на патриарха. След смъртта му НКВД вижда подходящ момент за разцепление в Църквата и в крайна сметка за нейното пълно подчиняване. В своето “Завещателно разпореждане“ патриарх Тихон определя начина за предаване на върховната власт в Църквата до свикването на нов църковен събор¹. Правителството не допуска свикването на последния и не дава възможност за предаването на висшата църковна власт чрез върховния форум. Арестувани са титулярният патриаршески местоблюстител митрополит Петър Крутички и заместникът му митрополит Сергей. НКВД оказва силен натиск върху последния, разглеждан като подходяща авторитетна фигура, с влияние сред духовенството, който в името на оцеляване на Църквата би направил известен компромис. Първоначално Сергей устоява на натиска, но пред заплахата за разстрел на арестуваните 117 епископи решава, че запазването на православната вяра в Русия ще бъде съпроводено с отстъпки пред властите. Така се стига до “Декларацията...” на митрополит Сергей от 16. (29) юли 1927 г. за отношенията на Църквата със светската власт в СССР². Документът поражда множество спорове и коментари, непризнаването му от страна на немалка част от духовенството и вярващите създава условия за формирането на т. нар. “дясна опозиция“ в Руската православна църква.

Декларацията предизвиква и различни оценки в историческата и богословската литература. Мненията варират от възхвала на дипломата Сергей до пълно отрицание на извършеното от него. Сред изследователите в Западна Европа преобладава мнението, че Сергей прави необходим, но прекалено голям компромис. През последните години някои учени в Русия приемат, че митрополит Сергей продължава линията, възприета от патриарх Тихон, нещо, което самият Сергей подчертава още в 1927 г. В своето “Завещание“ патриархът говори за признаването от страна на Църквата на новата власт. Това е облечено в сложни теологични формулировки и очевидно Тихон разбира необходимостта от известен компромис с властите, поне що се отнася до задграничната църква³. В подкрепа на тази теза говорят постъпките на Сергей още от момента на заемането от последния на поста на заместник на патриаршеския местоблюстител в края на 1925 г. Ситуацията е критична за Църквата. Разгромът на нейните структури е в пълен ход. Смъртта на патриарх Тихон послужва като сигнал за болшевиките да преминат към пряко физическо унищожение на духовенството. Подкрепата, която властта дава на “лявата“ опозиция, заплашва Църквата с разкол, с разделяне на няколко крила и в крайна сметка с унищожаване на каноничната Църква. Митрополит Сергей обмисля възможен компромис, за да запази достойнството на духовната институция и да спаси живота на арестуваните духовници. В това си намерение той се базира на “Завещанието“ на патриарх Тихон. Последното, в огромната си част е теоретично и пожелателно. Покойният патриарх, принуден от обстоятелствата, също дава идея за компромис, но не определя неговите параметри.

Така става факт Декларацията на митрополит Сергей от месец юли 1927 г. Немалка част от духовенството и миряните не могат да приемат компромиса с властта. Плод на това несъгласие е появата на редица “десни“ опозиционни течения⁴. Последните не могат да бъдат определяни като единно движение. Дясната опозиция, в отлика от левите, не си поставя за цел разцепление в Църквата. Противопоставянето на каноничното ръководство се заражда като опит на някои архиереи да поемат висшата духовна власт в нарушение на Завещателното разпореждане на патриарх Тихон и това на митрополит Петър Крутицки. Значителна част от дясната опозиция се състои от духовници, неприемащи Декларацията на митрополит Сергей. Към дясната опозиция се причислява и задграничната Църква. С редица свои действия, намиращите се зад граница архиереи, усложняват отношенията на Светия Синод с правителството и дават повод за обвинения в антидържавна дейност на Църквата. Най-радикалните десни течения, поддържащи крайни позиции и най-преследвани от властите, са движенията на “непримиримите“ и катакомбната църква.

Катакомбната църква е най-крайното течение в средите на дясната опозиция срещу митрополит Сергей и формирания от него Временен Свети Синод. Нейни разклонения се наричат още “Истинноправославна църква“ и “Истинноправославни християни”. По аналогия с тях често се употребява наименованието “Истинска православна църква.“ Изследванията за нея не са много. Те принадлежат предимно на автори, работещи извън Русия, а също така и трудове на Самиздат. Трудностите при изследванията за катакомбната църква са очевидни. Тя представлява затворено общество, а репресиите на сталинските власти унищожават не само водачите, но и значителна част от миряните, принадлежащи към нея. Катакомбниците не водят документация и историческите извори са предимно случайно запазени писма, спомени, препредавани полуполегендарни разкази и др. Архивите на НКВД също дават оскъдни сведения за ИПЦ, освен някои фрагменти от делата срещу лидерите ѝ. Изследванията по проблема дават интересни трактовки за възникването и развитието на катакомбната църква⁵.

Началото на катакомбната църква е поставено вероятно през 1922 г. Появата е свързана с крайно тежката ситуация, в която се намира Руската православна църква, вследствие болшевишкия терор, действията на обновленското движение, целенасоченото парализиране на дейността на Светия Синод и др. Задължително е да се добави, че причина за поява на това движение е и чувството на безизходица и обреченост сред вярващите, невъзможността да изповядват религията си и да извършват свързаните с това обреди. Принадлежността към православието е самоидентификация, характерна за огромната част от славянското население на Русия. Православната вяра е втъкана в хилядолетната история на държавата и поставянето на препятствия пред нея се приема като края на света и невъзможност за спасение на душата. Обикнове-

ните християни в Русия непосредствено след идването на болшевиките на власт трескаво търсят спасение в традиционната за русите вяра. След като каноничната Църква няма възможност да върши призванието си, вакуумът се запълва от движения като катакомбната църква.

Първите водачи на Истинската православна църква са епископите Андрей, Макарий и Стефан. Те и последователите им не признават съветското законодателство по религиозните въпроси и са яростни врагове на подпомаганите от властите “обновленци.” Конфликтите със Светия Синод започват след смъртта на патриарх Тихон през 1925 г. Лоялистката декларация на митрополит Сергей дава тласък за развитие на движението. При разрастването като лидер се налага епископът на Уфа – Андрей. Именно последният се счита за организатор и лидер на руската катакомбна църква, важен фактор за превръщането ѝ в масово движение.

Андрей епископ Уфимски (княз Александър Алексеевич Ухтомский) се ражда на 26 декември 1872 г. в с. Вослома, Ярославска губерния. През 1895 г. завършва Московската духовна академия и същата година приема монашески сан. В 1907 г. е хиротонисан за епископ и става викарий на Казанска епархия. Бързата му кариера не спира до тук – 1911 г. е епископ на Сухуми, а от 22 декември 1913 г. е начело на Уфимска епархия. Печели име на архиерей с либерални възгледи, желаещ и работещ за позитивни промени в РПЦ. На 14 април 1917 г. е включен в новия състав на Светия Синод. По време на гражданската война епископ Андрей е на територията, контролирана от частите на адмирал Александър Колчак. През 1918–1919 г. става член на Сибирското съборно завещание (орган, изпълняващ функциите на временен Синод в Западен Сибир) и е ръководител на духовенството в 3-та армия на Колчак. Арестуван е от болшевиките в Новониколаевск (февруари 1920 г.). Остава в затвор до есента на същата година, когато заявява лоялност към съветската власт, освободен е и се установява в Уфа. На следващата година архиереят получава назначение в Томск, но не заминава за новото си местослужение. Епископ Андрей вече се е посветил на мисията да служи на обикновените хора, да пази духовниците и да осигурява възможност за подкрепа на вярващите, въпреки законите на светската власт. За периода 1922–1928 г. той посвещава в духовни санове огромен брой свещеници, монаси и дякони. По силата на сана си Андрей посвещава и епископи. По този начин Уфа става център на нелегалната църква, което дава възможност за съхраняване на православната вяра. В края на август 1925 г. епископ Андрей установява контакти със старообрядците, поради което Патриаршеския местоблюстител митрополит Петър Крутицки му налага забрана да служи. Старообрядците се отделят от Руската православна църква в средата на XVII в. Те не признават реформите на патриарх Никон и създават свои структури. Дълго са преследвани и от църковната, и от светската власт, което води до разселването им в труднодостъпни райони на Руската империя, а дори и зад

граница, например в Добруджа. Територията на сегашен Башкортостан е привлекателно място и там се формират значителен брой староверски селища. Отношението към тях е смекчено през втората половина на XIX в. Въпреки промените в отношението към иноверците, наложени от Временното правителство, анатемите срещу старообрядците са още в сила и контактите с тях могат да доведат до църковно наказание. Не е ясно дали епископ Андрей преминава в старообрядческата църква. По-скоро той се свързва с техните водачи за общи действия. Старообрядците имат вековен опит в нелегална дейност и епископът може би желаел да използва опита им и изолираните старообрядчески селища. Възможно е властите да са оказали натиск върху митрополит Петър Крутицки за санкции срещу непокорния епископ. Прави впечатление, че наказанието не е от най-тежките. Освен това и ред други архиереи получават подобна мярка, която отпада след покаяние пред Синода, в повечето случаи, чисто формално. Епископ Андрей е арестуван през 1929 г. и осъден на три години затвор. Оттук нататък присъдите следват една след друга – веднага след изтичането на предходната. През 1932 г. той е осъден на изселване в Казахстан, през 1934 г. – на три години затвор. Епископът лежи в затвора в Ярославъл. Пак там, на 27 март 1937 г. той получава нова тригодишна присъда. През лятото на същата година архиереят е осъден на смърт чрез разстрел. Епископ Андрей Уфимски е разстрелян на 4 септември 1937 г. в Ярославския затвор. Арестът и смъртта на епископ Андрей не слагат край на катакомбната църква. Като водачи се утвърждават епископите Дамаскин и Амфилохий. Последният се оттегля в тайгата през 1930 г., основава свой скит и действа нелегално до смъртта си през 1946 г., без да е предаден и разкрит от властите.⁶

Катакомбниците отхвърлят изцяло новите закони и не са склонни към никакъв компромис със съветската власт. Именно поради това те се отнасят крайно нетърпимо към митрополит Сергей и Временния Свети Синод. В страстните им проповеди той е сочен за “предател на православието” и “предтеча на Антихриста.” Участниците в движението са предимно селяни. То се оглавява от неколцина архиереи, включват се и значителен брой монаси. Представителите на бялото духовенство се присъединяват масово в районите на най-голямо влияние на катакомбниците. Движението обхваща цялата страна, но най-големи успехи и значим брой привърженици има в черноземния район на Централна Русия, в Северна Русия, на Урал и в отделни райони на Сибир. Водачите на катакомбната църква извършват нелегални свещенослужения, групови кръщения и др. Практика е извършване на обреди над облеклото на вярващ, който е арестуван, разстрелян в лагер или загинал неизвестно къде. Това се правело и от скитащи духовници, които реално трябва да причислим към катакомбната църква. Архиереите организирали и нелегално религиозно обучение. Така например епископ Вартоломей организира тайна духовна академия в Москва. Тя е разкрита и ликвидирана през 1936 г. Има сведения, че

друг от катакомбните йерарси, епископ Петър, в 1943 г. основава таен манастир в планините Тянь Шан, просъществува до 1951 г. Разкриването му става случайно – забелязан е от прелитащ самолет. Водачите на ИПЦ провеждат таен събор в лагер край Иркутск. Те осъждат действията на Синода, но считат, че отделните крила на Църквата трябва да поддържат връзка помежду си. Значителна част от последователите на Истинската православна църква се помиряват със Светия синод през 1945 г., признавайки каноничността на избора на Алексей I за патриарх.⁷

Страстните проповеди и нелегалната дейност водят до големи преследвания и репресии срещу катакомбната църква. Властите я оценяват като голяма заплаха и действат безкомпромисно срещу нея. ИПЦ губи водачите си, които са изолирани в лагери и затвори, а голяма част от тях са разстреляни. Постепенно движението остава без лидери и с твърде малко духовни лица. С течение на времето в организацията попадат случайни хора, често малограмотни или ексцентрични. Катакомбната църква се оказва заразена от сектантски дух и начини на действие. Съдбата на водачите на ИПЦ е трагична. Както бе посочено по-горе, епископ Андрей е разстрелян през 1937 г. Няма сигурни сведения за съдбата на епископ Дамаскин. Според една от версиите той е разстрелян в Карагандинския концлагер през 1937 г., а според друга умира през 1943 г., пътувайки към мястото на поредното си заточение. Оцелява епископ Атанасий, който оглавява катакомбниците, помирили се с патриарх Алексей I през 1945 г. Животът му преминава в затвори и концлагери. Когато през 1954 г. се навършват 33 години от архиерейството му, се оказва, че за това време той е оглавявал епархия едва 33 месеца. Още 32 месеца е на свобода, без да заема пост в църковната йерархия, а останалото време епископът е в затвор, концлагер или на заточение.⁸ Непримирилите се катакомбници продължават своята дейност. Движението им е възстановено в наши дни. През 90-те години на миналия век те правят опит да създадат “Свободна руска църква”.

Периодът на възстановяване на църковното единство в Руската православна църква е свързан почти изцяло с дейността на митрополит (от 1943 г. патриарх) Сергей. Делото му е оспорвано както от негови съвременници, така и от по-късни изследователи. Основният разделителен момент е Декларацията от 1927 г. Сергей е обвиняван в пълна покорност пред атеистичното комунистическо управление, като например забраната да се споменават при служба имената на заточените архиереи, интервютата му, в които говори за свобода на вероизповеданията в СССР, осъждането на епископите – емигранти и др. Отстъпките, които Църквата получава, са характеризирани като недостатъчни. Подчертава се, че Й. Сталин прави жест към православието едва когато започва Втората световна война. Едва тогава властите се сещат за влиянието на Църквата и че тя е необходима и във вътрешен, и в международен план в кризисната ситуация в началото на войната⁹.

Поддръжниците на митрополит Сергей твърдят, че той се явява продължител на политиката на патриарх Тихон за нови отношения със светската власт. Тук се визира Завещанието на последния от април 1925 г. През 1927 г. обаче, митрополит Сергей е воден от други мотиви, за да се съгласи на обнародването на Декларацията от 29 юли. Той подписва неколkokратно редактирания документ не от страх за собствения си живот, а под заплаха за екзекутирането на значителен брой арестувани епископи. С компромиса си той спасява не само тях, но и хиляди обикновени свещеници и монаси. Благодарение на следваната политика митрополит Сергей постига още един изключително важен за Църквата резултат. Той се справя напълно с подкрепяното от властта движение на "обновленците" и така предпазва каноничната Църква от разцепление и да съхрани цялостта на духовната институция.

В ред изследвания съществува неправилната тенденция да се противопоставят митрополит Сергей и Временния Синод на катакомбната църква и движението на "непримиримите." Акцентира се на радикалната позиция на двете крайни движения, недопускаща никакъв компромис със съветската власт. Подчертават се църковните наказания, налагани от Сергей на водачите на ИПЦ и на непримиримите. Трябва да отчитаме, че ограниченията, налагани от митрополит Сергей, още тогава са оценявани от вярващите като необходимост, не особено строги и формални. Местоблюстителят е принуден да го прави под натиска на властите, надявайки се, че последните ще се задоволят само с църковните наказания. Факт е, че ограниченията реално не се спазват, включително и от Временния Синод, особено след възстановяването на патриаршията през 1943 г. Така например патриарх Алексий I (1945–1970) отслужва панихида на гроба на митрополит Антоний и приема обратно в каноничната Църква без покаяние редица епископи от катакомбната църква и от движението на непримиримите. Стъпки на помирение се правят и от последните. След Втората световна война голяма част от оцелелите непримирими архиереи, включително и тези от ИПЦ, призовават паствата си да се върнат обратно към патриаршеската Църква.

При дейността на митрополит Сергей като заместник (1925–1937), а след това като титулярен патриаршески местоблюстител (1937–1943) и като патриарх (1943–1944), могат да се открият известни нарушения. Въпреки това той е възприеман от мнозинството вярващи и от духовенството за неоспорим духовен лидер. Нарушенията се дължат на критичната ситуация, в която е принудена да оцелява Руската православна църква. Болшевишката диктатура води открита война срещу нея и при липсата на нормален църковен живот, спазването на всички правила и норми е невъзможно. Това се разбира от вярващите и духовенството, а също и от крайната опозиция срещу Временния синод. Въпреки различните оценки за политиката на Сергей, остава неоспорим факт, че той намира единствения възможен път за съхраняването на едно канонично ядро, около което за в бъдеще да се възстанови Руската православна църква.

В този процес особено място заемат катакомбната църква и движението на непримиримите, които не се покаяват и предпочитат мъченическия подвиг пред подчинението на атеистичния комунистически режим. Тези духовници не се присъединяват към опозиционни групи, които търсят властта в Църквата. Катакомбниците и непримиримите са приемани винаги като принадлежащи към каноничната Църква. Може да се твърди, че подвигът на тези духовници прави възможно оцеляването на патриаршеската Църква в бившия СССР. Със своето упорство и мъченичество те оказват натиск върху властта да потърси разбирателство със Светия синод.

С възстановяването на патриаршията и избора на Сергей, а след смъртта му на Алексей I за патриарх, тежките времена за Руската православна църква не свършват. В следващите години тя е поставена под тотален контрол от страна на властите, както впрочем и цялото общество. В наши дни Руската православна църква възвръща позициите си. Руската православна църква има достойно място в днешното руско общество. Бъдещето ще покаже дали тя ще се върне към някои забравени стереотипи от предишните векове, или ще отстоява яркото си и достойно присъствие в руския обществен живот.

БЕЛЕЖКИ

¹ Андреев, А. Възстановяване на единството в Руската православна църква (1927 – 1945). Мир Православия. Вып. 7, Волгоград, 2008, с. 198–227.

² Акты Святейшего Тихона, патриарха Московского и всея России и позднейшие документы о преемстве высшей церковной власти 1917 – 1943 гг. Губонин, М. Е. М., 1994, с. 509–513.

³ Йоан, митрополит. Состояние Русской церкви при Сергии в период его заместительства, местоблюстителства и патриаршества. Христианское чтение, 1994.

⁴ Андреев, А. Руската православна църква през първата половина на XX век. В. Търново, 2006, с. 127–169.

⁵ Андреев, И. М. Заметки о катакомбной церкви в СССР. Джорданвил, 1947; Fletcher, W. The Russian Orthodox Church Underground 1917 – 1970. London – New-York, 1971; Стефанов, П. (йеромонах) История на Руската православна църква през XX в. Шумен, 1997.

⁶ Губонин, М. Е. Цит. съч., с. 903–904.; Йоан (митрополит). Цит. съч., с. 262–263.

⁷ Стефанов, П. Цит. съч., с. 54–55.

⁸ Губонин, М. Е. Цит. съч., с. 843–845; 903–904.

⁹ Андреев, А. Втората световна война и Руската православна църква. Modern Histori. Вып. VII, Уфа, РИО БашГУ, с. 236–245.